

ANTROPOLOGICKÝ ROZBOR KOSTER ZE STAROÚNĚTICKÉHO POHŘEBIŠTĚ V LÁZNÍCH TOUŠENI, OKR. PRAHA-VÝCHOD

Hana Hanáková – † Luboš Vyhnanek

ZÁKLADNÍ URČENÍ HROBŮ¹

Hrob 1 – dítě, inf. I (18 měs.), lebka zčásti měřitelná, postkraniální skelet fragmentární. *Os apicis* (35 × 39 mm).

Hrob 2 – žena, juv.-ad. (18–20 let), lebka i postkraniální skelet ve zlomcích. Lebeční švy jsou na *lamina interna* i *lamina externa* otevřené, epifyzy dlouhých kostí jsou nepřirostlé. V normě vertikální má lebka tvar protáhlého ovoidu, čelní hrboly jsou vyznačeny, glabela je plochá (2. st.), horní okraj očníce je ostrý. *Protuberantia occipitalis externa* je plochá (2. st.).

Hrob 3 – dítě, inf. I (3–6 měs.), lebka i postkraniální skelet ve zlomcích.

Hrob 4 – nedospělý jedinec (juv., 13–14 let), lebka i postkraniální skelet měřitelné. Norma vertikální představuje protáhlý ovoid. Maxilární prognathie. V lambdovém švu jedna vsutá kost. *Obr. 1:1*.

Hrob 5 – žena, ad. (30–40 let), lebka fragmentární, postkraniální skelet zčásti měřitelný. Glabela i nadočnicové oblouky jsou ploché (1. st.), horní okraj očníce je ostrý. *Sutura metopica persistens*. *Foramen supratrochleare humeri lat. dex.*

Hrob 6 – a) muž, mat. (40–50 let), lebka fragmentární, postkraniální skelet zčásti měřitelný. Lebeční švy na *lamina interna* obliterované. *Incisura ischiadica major* je úzká. V normě vertikální má lebka tvar protáhlého ovoidu, glabela je silně vytvořena (6. st.), nadočnicové oblouky jsou silně vyklenuty, horní okraj očníce je oblý. *Processus mastoideus* je středně velký; b) dospělý jedinec neurčitelného pohlaví, zlomky dlouhých kostí.

Hrob 7 – antropologický materiál se nedochoval.

Hrob 8 – žena, dospělá, postkraniální skelet zčásti měřitelný. *Incisura ischiadica major* je široká, vytvořený *sulcus praeauricularis*.

Hrob 10 – dítě, inf. I (novorozenec), lebka i postkraniální skelet ve zlomcích.

Hrob 11 – dítě, inf. I (novorozenec), postkraniální skelet ve zlomcích.

Hrob 12 – žena, ad. (30–40 let), lebka i postkraniální skelet měřitelné. Lebeční švy na *lamina interna* začínají obliterovat, na *lamina externa* jsou synostosované. *Angulus subpubicus* je široký, na pánvi je patrný *sulcus praeauricularis*. V normě vertikální má tvar lebka protáhlého ovoidu, v normě laterální oblouk stoupá k vertexu, norma frontální tvoří hranatý obrys obličeje a v normě okcipitální má lebka střečovitý a vysoký oblouk. Glabela je poněkud silněji vytvořena (4. st.), čelní hrboly jsou vyznačeny, nadočnicové oblouky jsou střední a horní okraj očníce je oblý. *Processus mastoideus* je malý. Maxilární prognathie. Nesymetricky uložená *os apicis* (35 × 39 mm). Typologicky představuje lebka eurydolicomorfní typ. *Dysplasia capitis femoris lat. sin. Spondylosis deformans lumbalis. Obr. 1:2*.

Hrob 13 – žena, mat. (40–50 let), lebka zčásti měřitelná, postkraniální skelet měřitelný. Lebeční švy na *lamina interna* jsou obliterované, na *lamina externa* začínají obliterovat v oblasti obelia. Na pánvi je vytvořen *sulcus praeauricularis* a *angulus subpubicus* je typický pro ženu. Norma vertikální představuje protáhlý ovoid, v normě laterální tvoří klenutý jednoduchý oblouk, obličej v normě frontální je hranatý a dolů sbíhavý a norma okcipitální tvoří vysoký a střečovitý oblouk. Čelní hrboly jsou vyznačeny, glabela je plochá (2. st.), nadočnicové oblouky jsou středně vyklenuty a horní okraj očníce je oblý. *Processus mastoideus* je malý. Maxilární prognathie. *Foramen supratrochleare humeri lat.sin. Exostosis cartilaginea femoris lat. dex. Obr. 1:3*.

Hrob 14 – dítě, inf. I (3 měs.), lebka i postkraniální skelet zčásti měřitelné.

¹ Na pohřebišti byly zjištěny hroby i z jiných pravěkých období, které na tomto místě neuvádíme: hrob 9 – dítě, inf. I (novorozenec) – pohřeb v nádobě z mladšího období kultury únětické a dva hroby (č. 15 a č. 16), které patří kultuře řivnáčské. Kosterné pozůstatky z výše uvedeného pohřebiště byly předány do antropologického oddělení Národního muzea v Praze, kde jsou uloženy pod inv. č. 9258–9272.

	hr. 4	hr. 5	hr. 6	hr. 8	hr. 12	hr. 13
Martin – Saller č.	13–14	Ž	M	Ž	Ž	Ž
největší délka lebky (1)	185	–	–	–	177	187
délka base (5)	108	–	–	–	96	–
největší šířka lebky (8)	117	–	–	–	126	–
minimální šířka čela (9)	92	–	–	–	87	90
výška lebky (17)	139	–	–	–	132	–
bizygomatická šířka (45)	110	–	–	–	127	–
výška obličej (47)	100	–	–	–	105	–
výška horního obličej (48)	60	–	–	–	57	–
šířka oční (51)	41	–	–	–	40	–
výška oční (52)	31	–	–	–	27	33
šířka nosu (54)	21	–	–	–	24	27
výška nosu (55)	47	–	–	–	45	–
výška brady (69)	27	36	–	–	29	34
délkošířkový index (I 1)	63,2	–	–	–	71,2	–
délkovýškový index (I 2)	75,1	–	–	–	74,6	71,1
šířkovýškový index (I 3)	84,2	–	–	–	104,8	–
transvers. frontoparietal. index (I 13)	78,6	–	–	–	69,0	–
obličejový index (I 38)	90,0	–	–	–	82,7	–
index horního obličej (I 39)	54,5	–	–	–	44,9	–
index oční (I 42)	75,6	–	–	–	67,5	–
index nosu (I 48)	44,7	–	–	–	53,3	–
alveolární index (I 60)	90,7	–	–	–	94,8	–
frontomandibulární index (Škerlj)	101,1	–	–	–	112,6	103,3
kapacita lebky (Welcker I)	1267	–	–	–	121,4	–
výška postavy (Bach, Breitinger)	–	161,0	171,0	164,0	161,3	164,6

Tab. 1. Základní metrické údaje

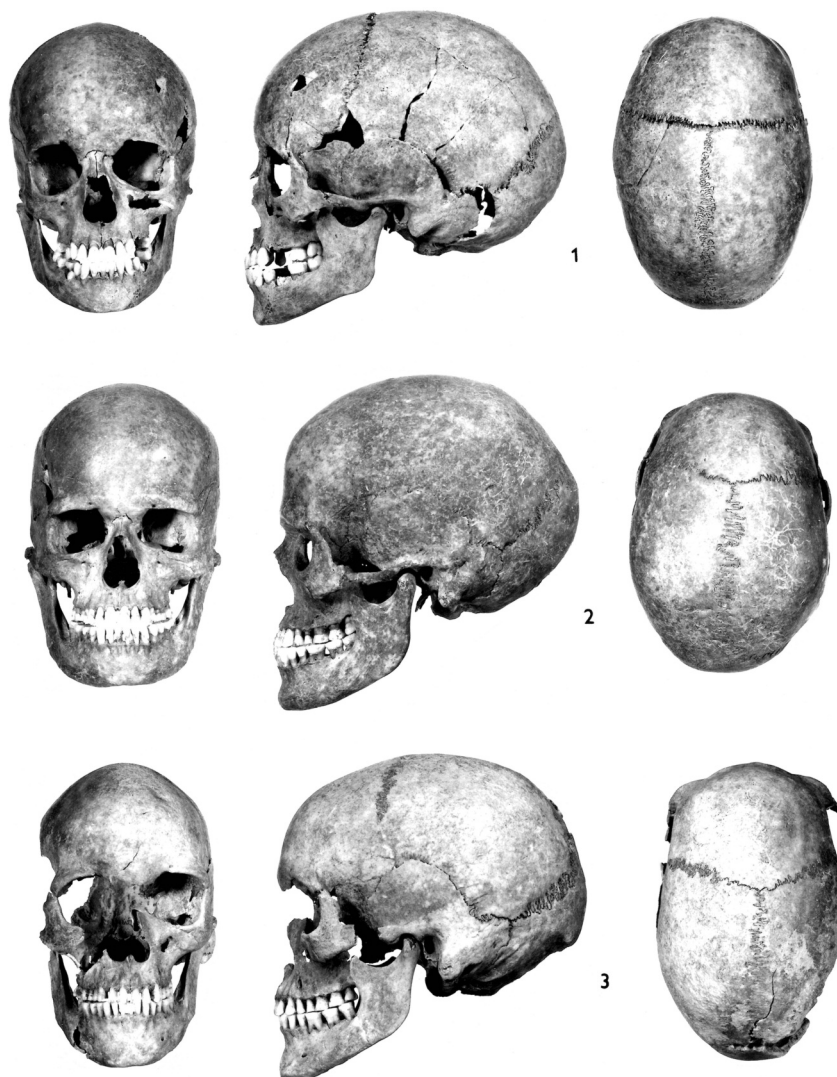
VÝSLEDKY ANTROPOLOGICKÉHO VÝZKUMU

Ve 13 staroúnětických hrobech bylo celkem pohřbeno 13 osob; v hrobě č. 7 se nedochovaly žádné kostrové pozůstatky; v hrobě č. 6 byly pohřbeny dvě osoby (muž a jedinec neurčitelného pohlaví).

Z demografického hlediska se omezíme pouze na základní údaje. Z celkového počtu 13 studovaných jedinců ze staroúnětických hrobů bylo 6 nedospělých a 7 dospělých. Z nedospělých to byli dva novorozenci, dvě děti ve stáří 3–6 měsíců a jedno 18 měsíců a konečně poslední z nedospělých zemřel ve věku 13–14 let. Z dospělých koster jedna náležela muži ve věku 40–50 let a pět ženám; jedné bylo 18–20 let, dvě ženy se dožily 30–40 let, jedna 40–50 let a u poslední dospělé ženy nebylo možné věk blíže určit.

Po metrické stránce jsou z celého materiálu hodnotitelné jen dvě ženské lebky; jedna z hrobu č. 12 je téměř neporušená a druhá (hrob č. 13) jen částečně měřitelná. Délka lebky v jednom případě je dlouhá a v druhém velmi dlouhá, šířka byla měřitelná jen jednou, vykazuje úzkou hodnotu a obě lebky jsou vysoké. Šířka obličej byla hodnocena jen jednou, a to jako široká, výška horního i celého obličej je nízká. V lebečních indexech lebka z hrobu č. 12 vykazuje dolichokranii, orthokranie byla zjištěna i u lebky druhé, šířkovýškový index vykazuje jen jednou akrokranii a transversálně frontoparietální index eury-metopii. Obličejové indexy jsou rovněž tak hodnoceny jen u jedné z lebek; je to euryprosopie, hypereuryenie, oční jsou chamaekonchní, nos chamaerrhinní, alveolární index je orthognáthní. Frontomandibulární index byl vypočítán u obou lebek. v jednom případě se vyskytla eurymandibulární hodnota a v druhém mesomandibulární. Kapacita lebky byla zařazena do kategorie euencephalní. U obou koster byla z délek dlouhých kostí vypočítána výška postavy, jež je v obou případech vysoká. Z morfologických znaků je velmi typický vertikální obrys mozkovny, který bylo možno posoudit u všech dospělých osob; výrazně se objevil tvar protáhlého ovoиду a v normě okcipitální byl typický vysoký a střečovitý oblouk. V normě laterální byl jednou zjištěn jednoduchý oblouk a podruhé oblouk stoupající k vertexu. Frontální norma vykazovala v jednom případě obličej hranatý a široký a v druhém hranatý a široký a dolů sbíhavý. U obou lebek je nápadně vytvořená maxilární prognathie. Zdravotní stav chrupu byl hodnocen celkem u pěti koster, jen ve dvou případech byl zjištěn zubní kaz a intravitální ztráta nebyla nalezena ani jednou. Abraze zubů byla poměrně silná a skus ve dvou případech klešťovitý. Malý počet případů nedovoluje ovšem vypočítat běžně používané intenzity kazivosti a frekvenci kazů.

Z anatomických zvláštností uvádíme ještě u dítěte z hrobu č. 1 vytvořenou *os apicis* (35 × 39 mm) a na lebce ženy (hrob č. 12) také *os apicis*, ale poněkud nesymetricky uloženou (35 × 39 mm).

Obr. 1. Lázně Toušeni (okr. Praha-východ). 1 – hrob č. 4 (juv. jedinec, 13–14 let); 2 – hrob č. 12 (žena, ad. 30–40 let, eurydolichomorfy); 3 – hrob č. 13 (žena, mat. 40–50 let)

PALEOPATOLOGICKÉ NÁLEZY

V kosterním souboru z Lázní Toušeni jsou zastoupeny kostní abnormality, které lze zařadit pouze do dvou etiologicky odlišných skupin. Jde především o skupinu vývojových kostních odchylek, která zahrnuje intrinsické osteoartropatie nejružnějšího významu, od diskrétních variet až po významné kostní defigurace; je jim nicméně společný kongenitální původ.

Druhá skupina kostních změn, zastoupených v souboru z Lázní Toušeni, je skupina degenerativních osteoartropatií. Jde o nálezy velice časté v recentním kosterním materiálu i u starých populací, někdy podceňované právě pro tuto jejich frekvenci.

1. Vývojové odchylky

Do této skupiny patří persistující metopická sutura, nalezená na kalvě z hrobu 5 (žena, 30–40 roků). Jde o varietu lebečních švů, která má význam především pro zhodnocení výskytu ve větších sestavách, jejichž celkovou charakteristiku pomáhá doplnit. Vzhledem k malé početnosti skeletů v souboru z Toušeni zde tento význam postrádá. Sama o sobě persistující metopická sutura na uvedené kalvě není pozoruhodná, je vytvořena v celém rozsahu čelní kosti od bregma až po glabellu.

Mezi méně významné vývojové odchylky patří též *foramen supratrochleare humeri*, otvor, spojující *fossa coronoidea* a *fossa olecrani* pažní kosti. Je častý především u žen, u nichž se jeho vznik též spojuje s akcentovanou možností extenze v loketním kloubu. Také v souboru z Toušeni byl nalezen pouze na ženských kostrách, a to z hrobu 5 (žena, 30–40 roků) a z hrobu 13 (žena, 40–50 roků).

Do určité míry je zajímavým nálezem také hrotnatá formace, nasedající na dorsolaterální okraj distální třetiny diafýzy pravého femoru z hrobu 13 (žena, 40–50 roků); směřuje proximálně. Jak její tvar a lokalizace, tak i osová orientace ji umožňují označit jako kartilaginózní exostózu. Jde o útvar obsahující spongiosu související s vlastní kostí, jehož hrot je in vivo kryt chrupavčitou čepičkou.

Za nejvýznamnější nález ze skupiny vývojových odchylek je však nutno označit patologickou změnu proximálního konce levého femoru kostry z hrobu 12 (žena, nad 30 roků). Hlavice stehenní kosti je silně oploštělá, má lehce hrbolatě nepravidelnou kloubní plochu, avšak bez usur. Krček femoru je krátký a široký, což vyniká zvláště při srovnání s normální druhou stranou. Kolodíafysární úhel je zmenšen, takže postavení v levém kyčelním kloubu bylo bezpochyby varosní. Acetabulum je mělké, protažené vzhůru. Popsané změny s největší pravděpodobností odpovídají stavu po kongenitální dysplázii kyčelního kloubu. Nedosáhlo však stupně, který by vedl k subluxačnímu anebo luxačnímu postavení v tomto kloubu (vycházíme ze stanoviska, že dysplázie je primárním stavem, který až v určitém stadiu vede k luxaci). Diferenciálně-diagnosticky by u popsáného nálezu připadal v úvahu posttraumatický stav; zde však nejsou přítomny žádné známky, které by dovolovaly soudit na tuto etiologii a proto ji považujeme za nepravděpodobnou. Je známou zkušeností, že se stavy po kongenitální dysplázii, resp. kongenitální luxaci kyčelních kloubů diagnostikují v kosterním materiálu starých populací jen vzácně. Uvedený nález tedy představuje rozmnožení skromné série případů tohoto závažného procesu.

2. Degenerativní osteoartropatie

Na téže kostře, u které jsme uvedli stav po kongenitální dysplázii kyčelního kloubu (hrob 12, žena, nad 30 let), bylo možno též diagnostikovat projevy deformační spondylózy bederní páteře. Nález, který by bylo možno jindy považovat za banální, zde však nabývá touto koincencí na zajímavosti. Jde o spondylosu dosti rozvinutou, s osteofyty na ventrálních i laterálních okrajích obratlových těl vyššími než 3 mm, přičemž na pravém dolním okraji těla 5. bederního obratle vznikl masivní trn, téměř přemostující meziobratlovou štěrbinu mezi ním a tělem 1. sakrálního obratle. Jde přitom o skelet ženy, jejíž antropologicky stanovený věk neposkytuje předpoklad k existenci spondylózy tohoto stupně jako stavu na něm závislého. Je proto možno uvažovat o této deformační spondylóze jako o spondylóze sekundární, která byla evokována anomálním zatěžováním bederní páteře při patologickém stavu kyčelního kloubu.

† Luboš Vyhnanek

DIE ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE VON SKELETTEN AUS DEM ALTAUNJETITZER GRÄBERFELD IN LÁZNĚ TOUŠEŇ, BEZ. PRAG-OST

Die anthropologische Analyse von Skeletten aus dreizehn Gräbern aus dem älteren Zeitabschnitt der Aunjetitzer Kultur in Lázně Toušeň bewies, dass die Gesamtanzahl von beerdigten Personen in allen Gräbern dreizehn war, wobei sechs erwachsene und sieben nicht-erwachsene Personen waren.

Unter den erwachsenen Personen befanden sich ein Mann und fünf Frauen. Zur Gruppe von nicht-erwachsenen Beerdigten gehörten sechs Kinder im Alter bis achtzehn Monate und eine Person im Alter von 13–14 Jahren.

Die Körperreste blieben relativ schlecht erhalten. Aus diesem Grunde wurden nur zwei Frauenschädel ausgewertet. Ein Schädel konnte ganz gemessen werden und stellt einen eury-asthenischen Typ dar. Trotz der unzählreichen Anzahl des Materials kann es konstatiert werden, dass die erforschte Serie der Aunjetitzer Gruppe nicht nur metrisch, sondern auch morphologisch zum breiten Rahmen der Aunjetitzer Populationen Böhmens gehört.

Auf der ersten Stelle von pathologischen Funden sollte der Zustand nach der angeborenen Dysplasie des linken Hüftgelenkes (Grab 12, Frau – Alter mehr als dreißig Jahre) erwähnt werden. Er stellt eine bedeutende Kasuistik dar.

Abb. 1. Lázně Toušeň. 1 – Grab Nr. 4 (Juvenil, 13–14 Jahre), 2 – Grab Nr. 12 (Frau, Adultus, 30–40 Jahre, der eury-asthenische Typ), 3 – Grab Nr. 13 (Frau, Maturus, 40–50 Jahre)

HANA HANÁKOVÁ
NÁRODNÍ MUZEUM, VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ 68, 115 79 PRAHA 1

† LUBOŠ VYHNÁNEK
RADIOLOGICKÁ KLINIKA UK PRAHA